

Л. Б. Грицьких (Луганськ)

УДК 811.161.2'373

**ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІКОМПОНЕНТНИХ ОДИНИЦЬ У
СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ**

Аналіз словотворчих процесів сучасної української мови свідчить про активізацію використання нових словотворчих моделей, утворених унаслідок лексикалізації синтаксичних конструкцій або речень. Полікомпонентні одиниці, створені подібним чином, зберігають формальні показники синтаксичних зв'язків між компонентами, проте в реченні функціонують як одне слово, напр., у О. Забужко „цей гіатус і робить минуле життя душі **в-собі-завершеним, скінченим** — *придатним до естетизації*” [Забужко 2006: 93], у Ю. Іздрика „*гавкіт собаки-поводира, деренчливе банджо вуличного джазмена або бляшані барабани комбатантів не-знати-якої-війни, шурхіт недоклесної сецесійної афіші*” [Іздрік 2009б: 97]. Поява подібних комплексів зумовлена здатністю лінгвальних одиниць до функціональної переорієнтації, потребою виконувати нетипову функцію задля успішної комунікації [Левицький 1999]. Зазначимо також значний вплив на українське словотворення дериваційних процесів англійської мови, для якої багатоконпонентні слова є типовим явищем. Полікомпонентні комплекси, які зазвичай пишуть через дефіс, можуть вільно утворюватися англійськими авторами в художніх і публіцистичних текстах, а також їх активно використовують у спеціальних професійних сферах (економіка, інформаційні технології, будівництво тощо) та навіть уживають у мові науки. Непоодинокі випадки, коли подібні комплекси набувають статусу лексичних одиниць і фіксуються словниками, напр., ‘character-at-a-time printer’ – ‘посимвольно-друкувальний пристрій’ (LingvoComputer), ‘change-of-temperature test’ – ‘випробування на стійкість до зміни температур’ (Polytechnical), ‘challenge-and-reply’ – ‘двостороння аутентифікація’ (RadioElectronics), ‘center-of-the-road candidate’ – ‘кандидат-центрист’ (Politics), ‘cash-and-carry’ – ‘продаж за готівку без доставки („плати готівкою і забирай”)', дрібний опт; магазин, що працює за подібним принципом’, ‘what-d’you-call-it/him/her/them’ – ‘як там його/її/їх (називають)’, ‘wait-and-see’ – ‘очікувальний’, ‘field-of-view’ – територія огляду’ (Engineering) [АВВУ 2008].

В українському мовознавстві полікомпонентні одиниці розглядають головним чином у зв'язку з оказіональним словотворенням [Карпіловська 2008: 102 – 103; Колоїз 2003], мовною грою [Оліфіренко 2003] та вивченням ідіостилю письменників [Дембровська 2008]. Проте, незважаючи на розмаїття зафіксованих оказіоналізмів, ми вважаємо можливим зробити структурний аналіз полікомпонентних одиниць, виокремити типи та моделі, за якими вони побудовані, описати функційні характеристики цих лінгвальних одиниць.

У запропонованій статті ставимо за мету проаналізувати функціонування полікомпонентних одиниць у сучасній українській літературній мові, виявити, функцію яких частин мови вони можуть виконувати. Матеріалом для дослідження стали художні твори та філософські роздуми сучасних українських письменників кінця ХХ – початку ХХІ століття (К. Москальця, О. Забужко, Ю. Андруховича, Ю. Іздрика, Л. Дереша, Т. Прохаська).

Під полікомпонентними одиницями розуміємо цілісні (написані через дефіс, інколи разом) багатокомпонентні комплекси, які збігаються за структурою та синтаксичними відношеннями з синтагмами або реченнями, проте в мовленні функціонують як одне слово, що виконує роль одного члена речення та ототожнюється з певною частиною мови. Аналіз матеріалу дослідження свідчить про те, що полікомпонентні одиниці можуть виконувати функцію різних повнозначних частин мови, однак їх співвідношення різне.

Найбільш поширеними в українській мові є полікомпонентні одиниці-іменники, напр., у К. Москальця: *У повітрі тільки дим-та-піна столітнього бузку, що котить свої хвилі сині понад палацом, за ріку* [Москалець 2009]; *З часом здобутий досвід коливань між крайнощами вихолоняє в прозору перлину сталості й знову-неторканості, в остаточну свободу* [Москалець 2006]; *Стех радше вибудовує одночасність усіх часів, сукупність усіх просторів і романних голосів в одному „ось-тут-переживанні”* [Там само]; *Схвалюючи й виправдовуючи незримість майбутньої матері слова, поет цим самим схваленням визнає, відтак, власне буття благом; але це ось-тут-буття акцептується у вірші* [Там само].

У О. Забужко: *Що це потрібно нам самим — для зруйнування проклятої „Картагени”, котра століття за століттям точить і точить українську культуру зсередини, немов к’єркегорівська „недуга-на-смерть”* [Забужко 1999: 235 – 236]; *«...» це було тоді, коли люди раптом розривали, мов Гулівер ліліпутячи мотузки, покручене плетиво незліченних **обставин-на-котрі-доводиться-зважати** і, випроставшись, дорівнювали до себе – таких, якими їх замислив був Бог* [Забужко 2008: 121].

У Ю. Іздрика: *відповів малий, немов засвідчуючи свою-все-ще-лояльність у стосунку до мене, та в той же час нагадуючи, що я не на своїй території* [Іздрик 2010: 194 – 195]; *А пізніше виявиться, – як завжди, ні з того, ні з сього, виявиться, – що ти вже граєш роль не свою, тобто не **не-дуже-немолодого-поета*** [Іздрик 1997].

Наведені приклади свідчать про те, що полікомпонентні „іменники” мають категоріальні ознаки роду (к’єркегорівська *„недуга-на-смерть”* – ж. р., однина; це *ось-тут-буття* – с. р., однина), числа (*незліченних обставин-на-котрі-доводиться-зважати* – множина), відмінка (*дим-та-піна* – називний, *засвідчуючи свою-все-ще-лояльність* – родовий). Вони можуть мати при собі узгоджені означення, вказівні та особові

займенники, частку „не”; у реченні вони виконують стилістичні функції, притаманні іменникам.

Функція підмета: **Нікомуналежність і нічомуналежність** дорівнюють свободі, яка дорівнює самотності до кінця [Москалець 1999]; *Ще обіймами-сповнені-руки відторгають від себе жорстку гострокутність предметів* [Забужко 1994б].

Функція додатка: *За кілька хвилин іншою вуличкою для здійснення самі-знаєте-чого побіжу я сам* [Дереш 2006: 140]; *Напередодні зими, в листопаді вже з 5 години по обіді, коли темніє, а ліхтарі ще не світять, у львівському барі „НЕКТАР” сидять люди-після-роботи* [Прохасько 2003: 113].

Функція іменної частини присудка: *Бо „так упевнено маються крила...” є мовою-самою-по-собі, актуальним втіленням мовної спроможності* [Москалець 2006]; *Або, за контрастом: за найвищою свободою, відсутністю будь-якої зумовленості; це так звана людина-в-смерті* [Москалець 1999].

Функція неузгодженого означення: *Проблема бачення-через-письмо, проблема духовної інтеграції, скупчення, концентрації тощо — це, якщо скористатися моїм давнім, улюбленим порівнянням, проблема калейдоскопа* [Москалець 2001]; <...> *сільський репер Вова В., який скандував скандальні лозунги просто під вікнами потерпілої, замість ритм-боксу послуговуючись метрономом, позиченим у вчителя співу-і-дихання Урганта Ц.* [Іздрик 2009а: 120 – 121].

Найбільш поширені полікомпонентні одиниці-іменники, які виконують номінативну функцію. Новотвори автори використовують для називання нових реалій та понять, лексичні складники комплексу формують цілісний образ, і кожна лексема стає його невід’ємним семантичним компонентом. Багатокомпонентні слова допомагають письменникам якнайточніше висловити свою думку, конкретизувати, виділити предмет з ряду подібних (*обіймами-сповнені-руки, лак-із-цяточками, лак-із-квіточками*), або узагальнити явище і зробити його типовим (*люди-після-роботи, мовою-самою-по-собі, тут-і-зараз*). Поява подібних одиниць зумовлена також законом економії лінгвістичних засобів. Зазвичай такі слова надзвичайно інформативні, вони акумулюють глибинні смисли й відносять нас до інших подій, творів тощо, тому в цих випадках використання традиційних засобів призвело б до ускладнення мовлення додатковими підрядними конструкціями, реченнями й навіть текстами. Нерідко полікомпонентні комплекси побудовані на так званих прецедентних текстах, основою яких є соціальна, культурна або мовна спільність фонових знань адресата й адресанта. Для їх декодування й розуміння потрібно бути включеним у систему світогляду мовної особистості, яка створила цей мікротекст. Джерелом полікомпонентних одиниць, побудованих на прецедентних текстах, можуть бути фразеологічні одиниці, назви книг, фільмів, рядки з пісень тощо у своєму оригінальному або трансформованому вигляді:

Вітай тепер, Вкраїно гола-й-боса, де вихор забуття заводить свій танок! [Забужко 1990]; *в-собі-сущої* етнічної маси [Забужко 2006: 86]; *коли-небудь* наша незалежна, чи радше *ще-не-вмерла*, якщо до того часу не вмере, мала б запровадити якусь спец відзнаку [Забужко 1996]; *круглоvido-плахтянисті, ой-під-вишнею-під-черешнею* кралі *ще водяться* [Там само]; *дикі коні-в-собі, трояндою-для-себе, трояндою-в-собі* [Москалець 1999].

Зважаючи на високий рівень інформативності та конкретизації, автори аналізованих творів активно вживають полікомпонентні одиниці в атрибутивній функції і співвідносять їх з прикметниками та дієприкметниками. Зазначимо також, що велика кількість новотворів в атрибутивній функції тотожні дієприкметниковим зворотам.

Полікомпонентні комплекси, співвідносні з прикметниками: *До того ж берег, узгір'я, сторони світу – уся панорама – із тільки-сну-притаманною логікою* розвернулися на дев'яносто градусів, а ріка дивним чином не потурбувалася змінити напрямку [Іздрік 1997]; *кидався* обціловувати кохані *тонкі-претонкі-найтонші-у-світі* уста, *прегарні* очі, *тендітні* руки [Іздрік 1997]; *той* голос *звертався не до неї*, той, *уже-наче-й-не-батьків*, *такий* недосяжний у своєму високому чоловічому смутку *голос* [Забужко 2005а: 76]; *А той* кричав, і розтягав гармошку, і, як *циганка*, *тряс* побрязкачами *уже-давно-музейних орденів* [Забужко 2005б]; *запах не-інакше-як-материних парфумів* [Забужко 2005а: 57]; *ви* уявляєте собі *вкраїнську газету, що називалась би „Київський (чи, припустімо, Закарпатський) час”?* „Галицька Днина”? „Харківська година”? *Врейти – не „самостійна”- „демократична”- „молода”- „нескорена”- і-яка-там-ще, а просто – „Україна сьогодні”?* [Забужко 1999: 221 – 222].

Полікомпонентні комплекси, співвідносні з дієприкметниками: *крутилося* в голові відлунням *власного, уже впалого, уже-не-вернеш слова* [Забужко 2005а: 75]; *національна чулість до впізнаваних і розставлених-де-належить* сліз у *голос* [Забужко 1994а]; *читала не-нею-заготовлений текст* [Забужко 2005а: 125]; є логічним наслідком *отого „неперетравленого”, неосвоєного й неусвідомленого, не-пережитого-до-кінця минулого – минулого, яке не хоче минати* [Забужко 2006: 140]; *в-собі-завершене минуле* [Забужко 1999: 229]. Наведені приклади свідчать про те, що полікомпонентні прикметники та дієприкметники узгоджені з іменниками в числі, роді та відмінку; виконуючи свою синтаксичну функцію, вони можуть бути однорідними з означеннями, які виражені одиничними словами, дієприкметниковими зворотами або підрядними реченнями. Активне використання дієприкметників зумовлено прагматикою. Оскільки особлива форма дієслова називає не постійну, а тимчасову ознаку, пов'язану з дією, це дає можливість письменникові якнайточніше описати подію, явище або предмет, змалювати образ героя, представивши його в момент мовлення, у конкретній ситуації.

Зауважимо також, що нами були зафіксовані поодинокі випадки, коли полікомпонентні прикметники ставали іменною частиною складеного присудка: *а гравітація – лише проекція твоїх бажань, і це твій світ, безумовно справжній, не вигаданий, і ти вільна в ньому, вільна всюди, нарешті вільна, вільнавікивічніві... – задихана, щаслива, розімліла* [Іздрік 1997].

Як уже було зазначено, найбільш поширеними полікомпонентними одиницями є комплекси, співвідносні з іменниками, прикметниками та дієприкметниками. Проте було виявлено одиничні приклади використання досліджуваних новотворів у функції дієслова (*то вона має перебувати поза всім, що діється і так-існує* [Прохасько 2010: 182]); прислівника (*як вони, дурнуvато-всміхнено-sorry-вибачаючись, ушилися геть* [Забужко 1996]; *Його не існує тут-і-тепер* [Москалець 2001]); числівника (*дев'ять-на-ниточці, дев'ять-на-волосинці* [Андрухович 2003: 133]) та займенника (*якби не її (чи вже-й-не-її!) ловецьки напружена тисячоокість* [Забужко 2005: 103]).

Отже, у сучасній українській літературній мові набуває поширення тенденція утворення полікомпонентних одиниць, що функціонують у реченні як одна цілісна лексична одиниця. Отримуючи в мовленні статус слова, новотвори набувають граматичних категорій різних частин мови та їх форм (іменника, прикметника, дієслова, дієприкметника, числівника, займенника) і виконують притаманні їм синтаксичні функції. Утворення полікомпонентних одиниць зумовлено законом економії лінгвістичних засобів і здатністю лінгвістичних одиниць до функціональної переорієнтації, що є проявом динаміки мови. Використання подібного способу словотворення зумовлено потребами ефективної комунікації. Однак декодування полікомпонентних одиниць, що пов'язані з прецедентними текстами, потребує від реципієнта певних фонових знань, що може заважати успішній інтеракції автора й читача. Перспективним є дослідження структурних типів та моделей полікомпонентних новотворів української мови, їх стилістичних функцій у художньому творі.

Джерела

АВВУ 2008 – АВВУ Lingvo x3. Електронний словник. – АВВУ, 2008. **Андрухович 2003** – Андрухович Ю. Дванадцять обручів / Ю. Андрухович. – К. : Критика, 2003. – 317 с; **Дереш 2006** – Дереш Л. Поклоніння ящірці / Л. Дереш. – Х.: Книж. клуб, 2006. – 176 с. **Забужко 1990** – Забужко О. Пам'яті „проклятих поетів” [Електронний ресурс] / О. Забужко // Забужко О. Диригент останньої свічки : збірка лірики. – 1990 – Режим доступу : <http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=zabuzhko&page=zabuzhko007>. **Забужко 1994a** – Забужко О. Вступ до естетики пози [Електронний ресурс] / О. Забужко // Забужко О. Автостоп :збірка лірики – 1994. – Режим доступу : <http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=zabuzhko&page=zabuzhko007>

ко019. **Забужко 1994б** – Забужко О. Пробудження [Електронний ресурс] / О. Забужко // Забужко О. Автостоп : збірка лірики – 1994. – Режим доступу : <http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=zabuzhko&page=zabuzhko025>; **Забужко 1996** – Забужко О. Польові дослідження з українського сексу [Електронний ресурс] / О. Забужко. – К. : „Згода”, 1996. – Режим доступу : <http://www.ukrcenter.com/Література/Оксана-Забужко/20133-1/Польові-Дослідження-з-Українського-Сексу>; **Забужко 1999** – Забужко О. Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстка 90-х / О. Забужко. – К. : Факт, 1999. – 340 с.; **Забужко 2005а** – Забужко О. „Сестро, сестро” / О. Забужко. – К. : Факт, 2005. – 240 с.; **Забужко 2005б** – Забужко О. Російські мотиви [Електронний ресурс] / О. Забужко // Забужко О. Друга спроба : вибране – 2005. – Режим доступу : <http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=zabuzhko&page=zabuzhko041>; **Забужко 2006** – Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / О. Забужко. – К. : Факт, 2006. – 156 с.; **Забужко 2008** – Забужко О. Книга Буття. Глава четверта : повісті / О. Забужко. – К. : Факт, 2008. – 164 с.; **Іздрік 1997** – Іздрік Ю. Воццек [Електронний ресурс] / Ю. Іздрік. – 1997. – Режим доступу : http://www.lib.azh.com.ua/index2.php?subaction=showfull&id=1196988381&archive=&start_from=&uc_at=5&; **Іздрік 2009а** Іздрік Ю.ТАКЕ / Ю. Іздрік. – Калуш : Таке-print, 2009. – 272 с.; **Іздрік 2009б** – Іздрік Ю. Флешка. Дефрагментація / Ю. Іздрік. – Вид. друге, змінене й доп. – Калуш : ТАКЕ, 2009. – 150 с.; **Іздрік 2010** – Іздрік Ю. АТ. Як досягти безсмертя в домашніх умовах / Ю. Іздрік. – Х. : Вид-во „Клуб Сімейного Дозвілля”, 2010. – 320 с.; **Москалець 2006** – Москалець К. Гра триває [Електронний ресурс] / К. Москалець. – 2006. – Режим доступу : <http://94.102.50.103/b/319922/read#t2>; **Москалець 1999** – Москалець К. Людина на крижині [Електронний ресурс] / К. Москалець. – 1999. – Режим доступу : <http://94.102.50.103/b/319918>; **Москалець 2001** – Москалець К. Келія чайної рози [Електронний ресурс] / К. Москалець. – 2001 – Режим доступу : <http://94.102.50.103/b/319916/read>; **Москалець 2009** – Москалець К. Вечірній мед [Електронний ресурс] / К. Москалець. – 2009. – Режим доступу : <http://94.102.50.103/b/319914/read#t1>; **Прохасько 2003** – Прохасько Т. Лексикон таємних знань. Новели / Т. Прохасько. – Л. : Кальварія, 2003. – 152 с.; **Прохасько 2010** – Прохасько Т. БотакЄ / Т. Прохасько. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – 432 с.

Література

Дембровська 2008 – Дембровська Л. М. Композитні конотати в ідіодискурсі Дж. К. Джерома / Л. М. Дембровська // Вісн. Житомир. держ. ун-ту імені Івана Франка. – Вип. 42. Філологічні науки. – Житомир : РВВ ЖДУ ім. Івана Франка. – 2008. – С. 202 – 206; **Карпіловська 2008** – Карпіловська Є. А. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія / Н. Ф. Клименко,

Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.; **Колоїз 2003** – Колоїз Ж. В. Тлумачно-словотвірний словник okazіоналізмів / Ж. В. Колоїз. – Кривий Ріг : ТОВ-ЯВВА, 2003. – 168 с.; **Левицкий 1999** – Левицкий А. Э. Функциональные изменения в системе номинативных единиц современного английского языка : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.04 / Левицкий Андрей Эдуардович. – Киев, 1999. – 396 с.; **Оліфіренко 2003** – Оліфіренко Л. В. Словник поетичної мови Василя Стуса (рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори) / Л. В. Оліфіренко. – К. : Абрис, 2003. – 90 с.

Грицьких Л. Б. Функціонування полікомпонентних одиниць у сучасній українській літературній мові

У статті проаналізовано полікомпонентні одиниці, створені внаслідок лексикалізації синтаксичних конструкцій та речень, з огляду на їх функціонування в мовленні. Виявлено, що в реченні полікомпонентні одиниці, зафіксовані у творах сучасної української літератури, можуть набувати категоріальних ознак певних частин мови та виконувати притаманні їм синтаксичні функції. З'ясовано, що найчастіше утворюються полікомпонентні іменники, прикметники й дієприкметники; найбільш поширеним є виконання полікомпонентними одиницями номінативної та атрибутивної функцій. Наголошено, що створення полікомпонентних одиниць зумовлено законом економії лінгвістичних засобів і здатністю лінгвістичних одиниць до функціональної переорієнтації; поява багатоконпонентних слів спричинена потребами успішної комунікації й пов'язана з високим рівнем їх інформаційного наповнення. Звернуто увагу на труднощі декодування полікомпонентних одиниць, створених на основі прецедентних текстів.

Ключові слова: словотворення, новотвори, полікомпонентні одиниці, частини мови, синтаксична функція, функціональна переорієнтація, прецедентний текст.

Грицьких Л. Б. Функционирование поликомпонентных единиц в современном украинском литературном языке

В статье проанализированы поликомпонентные единицы, созданные вследствие лексикализации синтаксических конструкций и предложений, в связи с их функционированием в речи. Определено, что в предложении поликомпонентные единицы могут приобретать категориальные признаки определенных частей речи и выполнять присущие им функции. Обнаружено, что чаще всего образуются поликомпонентные существительные, прилагательные и причастия; наиболее распространенным является выполнение поликомпонентными единицами номинативной и атрибутивной функций. Подчеркнуто, что образование поликомпонентных единиц обусловлено законом экономии лингвистических средств и способностью лингвальных единиц к

функціональної переорієнтації; появлення багатокомпонентних слів вызвано потребами успішної комунікації і пов'язано з високим рівнем їх інформативної наповненості. Обращено увагу на труднощі декодування полікомпонентних одиниць, створених на основі прецедентних текстів.

Ключевые слова: словообразование, новообразование, поликомпонентные единицы, части речи, синтаксическая функция, функциональная переориентация, прецедентный текст.

Hrytskykh L. B. Functioning of the polycomponent units in the contemporary Ukrainian literary language

The article deals with the analysis of the functioning of the polycomponent units formed as a result of lexicalization of syntactic constructions and sentences in speaking. It has been found that in the sentence the polycomponent units, registered in the texts of the contemporary Ukrainian literature, can acquire categorial features of the definite parts of speech and are able to perform their syntactic functions. It has been discovered that polycomponent units correlated with nouns, adjectives and participles are mainly formed; nominative and attributive functions are prevailing. It has been stressed that the formation of the polycomponent units is conditioned by the principle of the language economy and is explained by the ability of lingual units to functional reorientation. The phenomenon is caused by the needs of effective communication and is closely connected with the informative value of the units. All components are integral parts of the complex and create the unique lexical meaning of the whole one that helps the writer to be very precise in expressing thoughts and ideas. It has been discovered that different precedent texts (idioms, book titles, quotations etc) often become the source for the polycomponent words, which may cause definite difficulties in understanding the meaning of the complex and interfere with successful interaction between the addresser and the addressee. Decoding of these polycomponent units require particular cultural, social and language background knowledge related to the personality of the author.

Key words: word formation, new formations, polycomponent units, parts of speech, syntactic function, functional reorientation, precedent text.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.